

MUGUR ANDRONIC, *Teritoriul nord-est carpatic în a doua jumătate a primului mileniu creștin*, Editura Istros, Suceava, 2005, 509 p., 124 pl.

Lucrarea distinsului cercetător și apreciatului om de muzeu Mugur Andronic reprezintă o apariție de dată recentă în peisajul publicistic al interesantei și din ce în ce mai incitantei problematice a etnogenezei poporului român, așa cum aceasta este abordată de puținii specialiști ai domeniului (arheologi îndeosebi) care au rămas constant preocupați de identificarea unor coordonate metodologice și epistemologice înnoitoare, în special după momentul apariției primei serii de volume aparținătoare Tratatului de Istorie a Românilor, sub redacția Academiei Române, în anul 2001.

„*Teritoriul nord-est carpatic în a doua jumătate a primului mileniu creștin*” este versiunea publicată recent a tezei de doctorat pe care Mugur Andronic a susținut-o la finele anului 2003, în fața comisiei de specialitate instituită de Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, sub titlul „Regiunile nord-est carpatice în secolele V–X d. Hr.”

Articulate pe parcursul a 12 capitole constitutive, dintre care câteva sunt dedicate încadrării în clasicitatea

tratării subiectului (*I – Introducere*, p. 11–13; *II – Cadrul natural*, p. 14–30; *III – Istoricul cercetărilor*, p. 31–38; (...) *VII – Încheiere*, p. 397–404; *VIII – Repertoriul descoperirilor*, p. 405–459; *IX – Izvoare și bibliografie generală*, p. 460–482, *X – Indice general*, p. 483–493 și, *XI – Summary*, p. 494–508), lucrarea cuprinde un impresionant corpus de planșe desenate și fotografii (*cap XII*, p. 509–633) și de asemenea, obiectul exclusiv de prezentare al opiniilor autorului, după întreprinderea operei de sintetizare a cercetărilor și investigațiilor sale, exprimat *in extenso*, în capitolele: *IV – Realități etno culturale din secolele V–VII*, p. 39–229; *V – Evoluția vieții materiale și spirituale în secolele VIII–X*, p. 230–363 și, *VI – Economia și organizarea socială în secolele V–X*, p. 364–396.

În capitolul introductiv, autorul își formulează atent convingerea că „perioada de formare a poporului român deține o importanță cu totul și cu totul aparte în istoria noastră, atât datorită complexității procesului etnogenetic

în sine – nuanțat în fapt, în timp și spațiu, pe microzone la nordul Dunării de Jos” și convingerea că aportul istoriografiei sovietice cu arie de preocupare la trecutul istoric al jumătății de nord a Bucovinei și a Basarabiei, a fost unul determinat de constrângeri politice în interpretarea realităților etnoculturale de aici, astfel încât a rezultat o „exagerare a prezenței slavilor” în aceste teritorii, „mergându-se chiar până la excluderea totală a [existenței și continuității – n.n.] populației autohtone” (p. 11).

Din unghiul de vedere al abordărilor sale, M. A. consideră că zona fizico-geografică desemnată studierii habitatului uman în intervalul cronologic al secolelor V–X este în mod justificat stabilită pe coordonatele teritoriului nord-est (extra)carpatic întrucât acestei arii îi corespund unele particularități în evoluția fenomenului habitațional, socotite a fi productive din punct de vedere istoriografic. Cititorul este avertizat că are de-a face dintru început cu o lucrare ce-și propune să trateze în modul cel mai serios subiectul evoluției deja menționatului habitat uman, inclusiv pe baza informațiilor culese din cercetările arheologice sistematice proprii, concepute, desfășurate și coordonate de autor, la Todirești și Poiana-Zvorăștea (jud. Suceava). Ambele situri se încadrează evidențelor de natură arheologică și istorică specifice perioadei, cu sublinierea că ultimul, prezintă și particularitatea de a fi devenit, așezarea cu cele mai multe complexe arheologice cercetate din întreg spațiul locuit în secolele VIII–IX între Nistru și Tisa (p. 12).

În capitolul dedicat descrierii cadrului natural al teritoriului luat în studiu, autorul prezintă date interesante despre unitățile și subunitățile fizico-geografice ale acestuia și, de asemenea, date expresive despre caracteristicile lui geomorfologice, hidrologice, climatologice și biogeografice. Sursele citate în aparatul critic al capitolului deconspiră încă din această fază a creșterii textului, o documentare atentă, făcută prin consultarea unor atlase și monografii geografice puțin cunoscute la noi.

Sub rezerva limitării detaliilor, în capitolul al III-lea, dedicat tratării istoricului cercetărilor, autorul face trimiteri la fazele incipiente ale preocupărilor ce se încadrează problematicii sale, amintind contribuțiile originale ale celor care au fost G. Săulescu, A. Guriță, Al. Odobescu, F. A. Wickenhauser, R. Kaindl și îndeosebi Dionisie Olinescu, întemeietorul Societății Arheologice Române din Bucovina, cel care, în anul 1894, în Buletinul Societății Române de Geografie, dădea tiparului a sa *Chartă arheologică a Bucovinei* (p. 31 și p.35). Suma comentariilor succinte ori ceva mai elastice asupra aceluiași subiect continuă apoi cu mențiuni la adresa contribuțiilor semnate de Th. Săuciu-Săveanu, R. Gassauer, Em Săhleanu C. Ambrojevici, R. Popovici, M. Moroșan, V. Ciurea ș.a., care au îmbogățit în epoca interbelică portofoliul studiilor cu caracter arheologic circumscris perioadei prefeudale. Abia începând cu deceniul al VII-lea al secolului trecut, conform cronologiei înregistrate a contribuțiilor istoriografice, apar mențiunile autorului referitoare la

șirul destul de consistent al lucrărilor, studiilor și rapoartelor consemnând realități arheologice și istorice, încadrabile problematicii sale. Alături de Al. Păunescu, M. Petrescu-Dâmbovița, Dan Gh. Teodor, E. Zaharia, N. Zaharia, V. Chirica, P. Șadurschi ș.a., M. A. citează destul de larg și propriile sale contribuții, anume acelea legate de valorificarea publicistică a propriilor cercetări (cercetări de teren și cercetări aplicative sistematice), efectuate fie de unul singur, fie în colaborare cu colegii săi de la Complexul Muzeal „Bucovina” din Suceava (p. 32–33).

O interesantă referință rămâne cea făcută de autor, în acest capitol, contribuțiilor științifice aduse domeniului cercetării sale (unele politizate – afirmă M. A.), de către cercetătorii de la Cernăuți, Kiev ori Moscova, remarcate fiind din acest unghi de vedere, contribuțiile istoriografice semnate de L. Vakulenko, O. Pridhodniuk, V. D. Baran, I. P. Rusanova și, îndeosebi, B. O. Timoșciuk. Deja în acest context, apar trimiteri la descoperirile de la Zadubrivka, Horecea, Lenkivci, Corovia, Sokol, Codyn, Raškov și Revna, toate situate în jumătatea de nord a Bucovinei (p. 33).

Cum era și firesc, nu puteau fi trecute cu vederea, contribuțiile științifice (și *idem*, cele politizate) ale cercetătorilor din fosta R.S.S. Moldovenească, în legătură directă cu – spre pildă – rezultatele cercetărilor de la Alcedar ori Hlingenii. Sunt menționați, B. Fedorov, I. A. Rafalovici, G. F. Cebotarenko, I. Hâncu, dar și mai tinerii I. Corman, Gh. Postică și N. P. Telnov, despre care se apreciază că au adus contribuții dintre cele mai notabile (p. 33; 37–38).

Capitolul al IV-lea deschide seria celor dedicate prezentării amănunțite a caracteristicilor habitatului uman existent în arealul teritoriului luat în studiu, aplicându-se pentru aceasta, o metodologie originală. Este vorba despre formularea unei scheme de abordări analitice constând în filtrarea volumului de date existent la îndemână prin seria unor criterii quasi-taxonomice de încadrare cum sunt: a) *așezări și necropole: dinamica locuirii autohtone*; b) *cultură materială și viață spirituală*; c) *migrația slavilor și d) interferențe etnoculturale între autohtoni și alogeni*. Dintre aceste elemente de construcție schematică a demersului analitic, numai primele două conțin amănunțiri conceptual-categorice și anume, palierul a) și palierul b). Cel dintâi, este structurat pe categoriile de investigare formală a.1) – *așezări*; a.2) – *complexe de locuire*; a.3) – *anexe gospodărești, instalații de foc exterioare, gropi menajere și eventual de provizii și*, a.4) – *necropole*. Cel de-al doilea (b) – *cultură materială și viață spirituală* este la rândul-i structurat pe următoarele categorii de investigare: b.1) – *cultura materială*, b.2) – *ceramica și b.3) – viața spirituală*. De aici mai departe, M. A. specializează demersurile sale analitice, propunând și analizând materialul publicistic disponibil, inclusiv adâncind în amănunțime, schema de construcție deductivă și ordonatoare, după cum urmează: sub-palierului a.2 – *complexe de locuire*, îi atașază (I), un scurt discurs introductiv (p. 46) urmat de extensia acestuia (II)

referitoare la prezentarea descoperirilor (p. 47–88) și de încă două subcapitole: (III) – analiza sintetică a descoperirilor (p. 88–100) și (IV) – concluzii (p. 101–103). În mod similar, dintre cele patru categorii de investigare analitică (I–IV) unele (II și III), sunt finalmente ordonate pe câteva criterii de investigare dintre care reținem aici *formele* complexelor de locuire, *laturile* lor, *colțurile*, *suprafața*, *orientarea*, *adâncimea*, *intrarea*, *pereții*, *podeaua*, și *instalațiile de foc (interioare)* care, la rândul lor, atunci când este cazul (a se vedea studiul complexelor de locuire din așezarea de la Botoșana, p. 47–58) sunt și mai amănunțit investigate, în funcție de *tipul amenajării*, *amplasare* în cadrul complexului de locuire, *formă și amenajare vatră și elemente de tehnică constructivă* (p. 55–57). Subcriteriul de prezentare și investigare cronologic, apare distinct doar în cazul așezării de la Codyn II, aplicat mai întâi, locuințelor din secolul al V-lea și mai apoi, locuințelor din secolele VI–VII (p. 62–65). Sunt trecute prin acest filtru de investigații, un număr de 26 de așezări, ale căror complexe de locuire, atunci când nu există la îndemâna autorului suficiente date publicistice, acestea sunt tratate ceva mai succint, adică fără raportarea lor amănunțită la unele sau altele dintre subcriteriile menționate mai sus. Este cazul spre exemplu al așezărilor de la Dolheștii Mari (cercetată doar parțial de către autorul însuși), Ghelăiești – Botoșani, Hliboca, Horecea, Suceava – Drumul Național, Suceava – Șipot, etc. Spre finele subparagrafului a.2), autorul propune deja și primele constatări cu caracter sintetic, referitoare la *tipurile de locuințe (bordeii, locuința adâncită și locuința de suprafață* – p. 91–92), *dimensiuni și suprafețe, forma acestora (pătrată, dreptunghiulară și alte forme* – p. 92–93) *laturile, orientarea, intrarea și pereții* lor, dar și referitoare la *instalațiile lor de foc, podele și acoperișuri* (p. 94–100). Primele concluzii (p. 101–103), tratând în subsidiar problematica de factură etnică a atribuirii complexelor analizate, pune în evidență cel puțin două aspecte avute de autor în vedere și anume: faptul că, în acest moment al cercetărilor, problematica secolelor V–VII, circumscrisă teritoriului luat în studiu, este încă sensibil departe de momentul stabilirii cu certitudine al unor demarcații cronologice, teritoriale și etnice de maximă siguranță (cum este spre exemplu convingerea autorului în legătură cu fenomenologia tranziției de la etapa clasică a complexului cultural Sântana de Mureș–Cernjahov la cele din cultura materială tipică a secolelor VI–VII – a se vedea în acest sens argumentația de la p. 101–102) și faptul că, noul tip de locuință „slav” (mai mult sau mai puțin adâncită în sol, cu pereți masivi din lemn și instalație de foc performantă – cuptor sau vetre înalte) este o prezență constatată și în arealul de expresie tardivă al culturii Cernjahov. Observația are temeuri concluzive în viziunea lui M. Andronic, atâta vreme cât el consideră că această realitate ar putea pune în lumină, odată cu fixarea cronologică mai exactă a etapei tardive de evoluție a culturii Sântana de Mureș–Cernjahov în secolul al V-lea, atât faptul că acest tip de locuință ar fi putut la fel de bine apare încă „înaintea definirii procesului genetic al

etnicului slav” (p. 102) cât și faptul că, același tip de locuință, ar fi putut fi adoptat de către populația autohtonă, direct din substratul cultural anterior, condiția determinantă fiind impusă (doar) de răcirea generalizată a climei.

O mențiune aparte e de făcut în legătură cu subcapitolul ce tratează problematica necropolelor datând din secolele V–VII (p. 110–117). Rarissime sunt – constată și M. Andronic – aceste complexe arheologice, din pricina faptului că, mai întâi, în general sunt greu de depistat și mai apoi din pricina faptului că epoca însăși este una în care se petrece fenomenul creștinării treptate, adică un fenomen sinonim cu trecerea la înhumare și cu o adâncire substanțială a locului de depunere a decedaților, ceea ce constituie o cauză majoră a acestei rarități (p. 111). Dincolo de cazurile Concești-Botoșani, Șbranc-r. Zastavna, Dulceanca, Buhăieni-Iași ori Gherăseni, considerate a fi rămas prea puțin expresive din unghiul de vedere al obiectivelor cercetării sale, autorul își exprimă părerea că la Nichiteni-Iași, ar putea exista unele înhumări datând din secolele V–VI și că la Botoșani-Dealul Căramidăriei, s-ar afla unele semnalmamente în baza cărora, o încadrare cronologică asemănătoare (aici în limitele secolului al V-lea) ar putea fi posibilă (sunt evocate datele de caz privind lipsa vaselor de ofrandă, numărul redus de obiecte care au însoțit defuncții și orientarea „preferențială” pe direcția est–vest a mormintelor, necaracteristică în principal complexelor funerare de tip Sântana de Mureș–Cernjahov – p. 112). Situația de la Mihălășeni și cea de la Hlingeni (II) rămâne de asemenea insuficient de clară, deși pentru ultimul caz e discutată încadrarea largă, în secolele IV–V, a piciorului rombic al fibulei de bronz descoperite acolo, într-un singur mormânt de înhumare, parțial distrus – p. 113. Cazul interesant al necropolei de la Lozna-Botoșani, punct „La Ocoale”, beneficiază din partea autorului de o mai consistentă tratare, atâta doar că datarea propusă de el este „ceva mai târzie” decât cea propusă (sec. VI–VII) de autorul cercetărilor de acolo, D. Gh. Teodor fiind considerată corespunzătoare așezării de aici. Sunt comentate suficient de pertinent și cele patru morminte tumulare din regiunea Cernăuți, preferată fiind mai degrabă opinia lui I. Corman, care le fixează analogiile în legătură cu complexe tumulare din grupul Pskov – Novgorod (p. 115). Alături de cazul craniului din loc. nr. 56 de la Rașkov și a celui de la Hansca, înhumări datate ceva mai larg în sec. VI–VII, mai apar și trimiteri la situațiile consemnate la Cornești Rudi – Soroca și Bila, reg. Cernăuți care sunt considerate ca problematică cronologică, aparținând aceluiași interval. În mod concluziv, M. A. alătură opinia sa celor care au remarcat deja coexistența practicilor funerare ale incinerării și înhumării „uneori în aceeași așezare” ca pe un fenomen semnificativ „prezenței coabitărilor multietnice, dar și a penetrării treptate la nordul Dunării de Jos a creștinismului” (p. 116). El este convins că în arealul de la Lozna, cercetările vor trebui continuate, acesta fiind unul dintre punctele de reper ce vor aduce noi date contabilizărilor făcute de I. Corman pentru spațiul de la

vest și est de Prut, prin care procedeu statistic, s-a putut observa cum, în arealul occidental vizat, numărul înhumărilor l-a depășit sensibil pe cel al incinerărilor. Semnul e considerat în context, suficient de grăitor în materie de etnicitate, întrucât, opinia generală referitoare la riturile de înmormântare ale slavilor din această perioadă, indică folosirea aproape exclusivă de către aceștia, a ritului incinerării. „Deloc întâmplător” spune M. A. (p. 117) problema necropolei de la Hliboca a beneficiat în viziunea sa de un tratament aparte. Există încă ceva neclar – ne sugerează autorul – în legătură cu așezarea de acolo, ceramica aparținând Culturii tumulilor carpatici figurând în inventarul câtorva locuințe. Lipsa unei cronologii exacte a acestei culturi (vezi nota 198 de la p. 127) și a unor elemente de datare în secolul V, pare să fi fost argumentul decisiv pentru M.A. în a-și fundamenta decizia de a nu include și problematica necropolei de la Hliboca aceleia tratate „în zona noastră de studiu”.

Subcapitolul b) – p. 128–213, este dedicat unor observații de natură tipologică, cronologică și factologică, aplicate celor trei categorii de probleme și problematici puse în discuție, pornind de la discursul detaliat al analizei tipologiei și cronologiei uneltelor, armelor, podoabelor și accesoriilor vestimentare, tezaurilor inclusiv (p. 129–148) și continuând cu ceramica epocii avute în vedere, la care se adaugă – în final – considerațiile autorului referitoare la viața spirituală (p. 192–198). Ceramica este analizată atât din punct de vedere cronologic (secolul V distinct și secolele VI–VII de asemenea distinct) cât și tipologic, rezultând o clasificare în sprijinul căreia autorul formulează suficiente temeuri pentru a o și susține. Prezentarea, cu trimiteri la bogatul material ilustrativ concentrat în capitolul al XII-lea, este concepută pe situri, de unde și amănunțitul aparat critic anexat. M. A. propune, selectând drept criteriu general de clasificare „forma generală” a inventarului ceramic studiat (p. 190), trei categorii tipologice și anume: tipul A) – *vase cu diametrul maxim în zona mediană*; tipul B) – *vase cu diametrul maxim mai ridicat, spre prima treime a vasului și C) – vase cu diametrul maxim foarte ridicat (mai mult decât la grupa B), spre primul sfert al înălțimii*. Evident fiecare dintre tipurile de bază comportă existența unor subtipuri, cazul categoriei tipologice B), spre exemplu, considerată a fi de către autor și cea mai bine reprezentată cantitativ (p. 191), presupunând existența a nu mai puțin de 5 subunități taxonomice: *B1 – oale-borcan de formă devenită clasică, de tradiție romană, cu umeri bombași, cu buza destul de evazată și gura ceva mai mare ca fundul* (pl. LXVIII/1–4); *B2 – vase asemănătoare, dar mai suple, cu pereții mai puțin arcuiți* (pl. LXVIII/6–9; 14–16); *B3 – vase cu disproporție mare între fund și gură* (pl. LXVIII/10–25), unde se cunosc variante în funcție de profilul umerilor (*arcuiți lin sau aproape unghiulari*), dintre care la cele mai multe vase diametrul fundului intră odată și jumătate în cel al gurii (pl. LXVIII/ 13, 17–18, 24–25); *B4 – vase oviforme, cu buza trasă în interior sau relativ verticală* (pl. LXIX/ 2–3) și *B5 – vase de tip sac (foarte*

rare) – pl. LXIX/1. Nu sunt excluse, cel puțin prezentării, și alte categorii ceramice din totalitatea repertoriului descoperit și studiat, cum este cazul tigăilor de lut, fusaiolilor, creuzetelor, vaselor miniaturale și tăvilor (de uscat cereale), deși acestea nu apar nominalizate în componența lotului ceramicii clasificate. Există în ce ne privește o oarecare suplețe la M.A. atunci când (vezi textul inserat la finele subcapitolului dedicat ceramicii prezentate – p. 185–191), el recurge la formularea unor concluzii ce fac trimitere spre încadrarea pe criterii etnice, a felului în care vin, din condițiile de zacere, cu tot cu caracteristicile lor, materialele ceramice studiate. Pe de o parte, încheierile cu caracter definitiv și, implicit, adânc probator din acest punct de vedere sunt considerate a fi nu tocmai posibile, din pricina puținătății datelor culese pe baza cercetărilor de până acum și de asemenea, drept consecință, din pricina expresivității lor reduse. Pe de altă parte, autorul consideră de domeniul evidenței totuși, faptul că, bunăoară, între orizontul ceramic Sântana de Mureș-Černjahov și cel al veacurilor VI–VII există o legătură organică – fapt cert și demonstrat, însușit ca atare de către arheologia acestei perioade (p. 186). În cazul de față, autorul face o trimitere de a cărei transparență și exactitate nu avem motive să ne îndoim, potrivit căreia, inclusiv arheologii cernăuțeni (a se vedea nota 253 de la p. 210) au remarcat în ce măsură, ceramicii datând din a doua jumătate a secolului al VI-lea, îi sunt caracteristice unele forme de bază ce provin din repertoriul de tradiție Sântana de Mureș – Černjahov și din cel considerat a fi aparținut culturii Tumulilor carpatici (p. 187). În general, M. Andronic asociază cutezanței în limitele căreia își permite a formula încadrări etnoculturale pentru momentul sosirii și statornicirii slavilor în teritoriul luat în studiu, observația că „aspecte legate de etnicul slav ... par a fi cele de aspect mai primitiv (pentru secolul VI), vase sac oviforme și buze în general verticale sau puțin trase în exterior” și observația că „oalele-borcan ... sunt mai sigur moșteniri din fondul ceramic autohton, ca și, probabil, cele cu gură și fund relativ egale (diametrul maxim spre mijlocul vasului) descoperite de exemplu la Codeni, Budeni, Botoșana sau Suceava – Șipot” (p. 186). De asemenea, cu valențe conceptual-deductive similare, ni se pare a fi și observația în virtutea căreia autorul consideră că „Este posibil ca așezările tardive Černjahov de la nord de Nistrul Mijlociu sau din nordul Bucovinei istorice să fi resimțit ceva mai timpuriu impactul cu noii migratori”, întrucât „așezări deosebit de mari – nespecific pentru slavi (afirmă M. A.) –, precum cele de la Raškov și Codyn, au în prima etapă de locuire (a doua jumătate a secolului V), în mod cert atestată prezența ceramicii tradiționale modelată la roată, dar și forme care se vor impune în ceramica modelată (majoritară de altfel) cu mâna, în veacurile următoare”, ceea ce pentru M. A. „ar fi (sln. ns.), un indiciu în acest sens” (p. 186). În fine, pentru a concretiza opinia noastră asupra supleței cu care sunt tratate de către autor, de la aluziv și până la concret, convingerile sale referitoare la încadrările de factură

etnoculturală, ne mulțumim să facem observația potrivit căreia, la p. 188, el iterează faptul că „Migrația masivă a slavilor a reeditat, într-un anumit fel, fenomenul de uniformizare (sln. aut.) a ceramicii din spațiul ocupat de complexul cultural SMC (Sântana de Mureș-Černjahov – n.ns.), datorat migrației gotice” ori – afirmă M. A., tocmai „de aceea, în mare, aspectele ceramicii de pe întinse spații europene de centru și est, sunt foarte apropiate”. De aici și concluzia autorului potrivit căreia „În această situație, ar fi cu totul superficial să considerăm teritoriul de la Elba, cel puțin până la Nipru și de la cursul de mijloc al Vistulei până la Dunăre, ca fiind locuit exclusiv de slavi”.

Subcapitolul b.3) este dedicat relevanței descoperirilor încadrabile problematicii creștinismului timpuriu, cu precădere tratat, în limitele teritoriului nord-est (extra)carpatic. M.A. face totuși o incursiune documentată pentru o mai accentuată probare a analogiilor care îl interesează și înafara acestui teritoriu, astfel încât, lectorul nu trebuie să rămână surprins dacă va găsi trimiteri la unele aspecte tipologice atestate în zona Dunării de Jos, Bulgariei, Caucazului ori, chiar a îndepărtatei Britanii (p. 194). Pentru a-și fundamenta concluzia potrivit căreia „în teritoriul studiului nostru, a existat o numeroasă populație încă păgână”, dar și potrivit căreia „... penetrarea, chiar și în părțile de miazănoapte ale Moldovei istorice a creștinismului ... devenise deosebit de eficientă” M. A. recurge la enumerarea seriei de descoperiri arheologice cunoscute din peisajul publicistic dedicat prezentării și studierii acestui fenomen, punctând pe baza unei bibliografii de dată cât s-a putut de recentă, situațiile de caz, datările, încadrările tipologice și expresivitatea interpretativă a pieselor „creștine” de la Șipot-Suceava, Dumbrăveni, Udești, Botoșana (jud. Suceava), Mihălășeni, Cucorâni, Lozna-Străteni (jud. Botoșani) și Hansca-Limbari-Căprăria, Orheiul Vechi, Petruha, Rașkov etc.

În mod inevitabil, problematica migrației slavilor, încadrabilă intervalului cronologic (sec. V–VII) și teritoriului luat în studiu, nu puteau lipsi din anatomia lucrării lui M. A. așa încât subcapitolul c) – p. 214–222, tratează în viziunea autorului exact acest subiect. Există – crede M.A. – o primă etapă în cronologia și arealitatea acestui fenomen, la determinarea căruia, lucrează o serie de cauze dintre cele mai complexe (p. 219). Este vorba despre deplasările inițiale ale slavilor înspre și dinspre Niprul Mijlociu, în prima jumătate a secolului al V-lea și ulterior, de acolo, spre vest și sud-vest, ocazie cu care sunt atinse și cursurile superioare al Nistrului, Prutului și Siretului (de aici, unele grupuri, folosind trecătorile Carpaților, inclusiv pasul Oituz, roiesc spre a concretiza cele mai timpurii prezențe slave în Transilvania „de tip Korčak (și nu Praga !” afirmă M.A., – p. 214). Aceeași suplețe determinativă redactării discursului său, îl obligă pe M.A. să afirme totuși că descoperirile arheologice din România, Republica Moldova și Ucraina, evident, cele efectuate până la această dată, nu permit o datare foarte precisă a momentului în care slavii vor fi atins bunăoară, malurile Nistrului (p. 214). Sursele scrise, dar și unele descoperiri arheologice, îl îndreptătesc să afirme ceva

mai departe însă că, de vreme ce în așezări ca Botoșana I, Costișa, Davideni I, Târgșor și Ipotești, la sfârșitul secolului al V-lea „nu s-au descoperit vestigii de sorginte slavă arhaică”, prima jumătate a secolului al VI-lea (Iași – Crucea lui Ferent, Târgșor, Budureasca III) este perioada care indică primele valuri de nou-veniți (p. 215) – cu oarecare circumspecție, M.A., trimite și la cele câteva „puncte locuite de primă etapă de migrațiune” (Măriștea Mică, Suceava-Ițcani „sau poate chiar Todirești”), cercetate recent, unde prezența slavă timpurie, s-ar încadra e drept, ceva mai larg, în secolul al VI-lea (vezi p. 179, 182 și 183). Căile migrației (vaduri, văi), problematica vaselor de tip Penkovka din ansamblul culturii Korčak tratată în ambianța aceleiași mișcări de populații, precum și problematica urmelor de locuire pe care migrația ar fi trebuit să le concretizeze – susține M.A. – „prin constituirea de așezări de sine stătătoare” (sln. aut.), chiar dacă acestea vor fi fost „mai mult sau mai puțin vremelnice”, apar în textura discursului ce tratează subiectul abordat, autorul privind cu circumspecție opiniile mai timpurii formulate în istoriografia noastră (M. Comșa, *Discuții în legătură cu pătrunderea și așezarea slavilor pe teritoriul R.P.R.*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 160). Viziunii sale de ansamblu în această privință, îi corespunde planșa sintetică I, din capitolul XII – Ilustrație, intitulată *Teritoriul dintre Carpați și Nipru și arealul de difuziune spre Dunărea de Jos a culturilor Korčak și Penkovka* (p. 509).

Capitolul al IV-lea se încheie cu unele observații – credem – menite a contura ceva mai pregnant, problematica *dinamicii* (sln. ns.) locuirii autohtone, în contextul istoric al epocii tratate, chestiune rămasă oarecum în suspensie în paginile subcapitolului a) – p. 39–127. În discuție intră aici, cazuistica tradițiilor de sorginte SMC în modelarea ceramicii, probate de autor pe seama descoperirilor făcute la Hliboca, Rașkov, Botoșana și Todirești, cu scopul de a se constata faptul că „prezența ceramicii modelate cu roata, de tip SMC, la nivelul secolului V și perpetuarea unor forme de oală-borcan în cadrul secolelor următoare este o certitudine” (p. 224). Și cultura Tumulilor carpatice este considerată o „puternică componentă autohtonă a repertoriului ceramic din unele așezări din secolele VI–VII” (p. 225) – a se vedea situl de la Codyn, sugerează M. Andronic.

Ambele mențiuni citate, la care se adaugă și unele trimiteri cu aceeași destinație, iterate în legătură cu problematica așezării de la Botoșana („în faza a doua de existență a așezării de aici”), au menirea de a consolida convingerea autorului în legătură cu *dinamica ascendentă* în timp și în spațiu, a populației autohtone, spre și apoi în cadrul (sln. ns.) epocii migrației slavilor din secolele V–VII, în teritoriul nord-est-(extra)carpatic, cu toate că, alterările și alternările de natură etnoculturală complementare fenomenului, vor fi determinat nașterea concomitentă, în cadrul aceluiași teritoriu și în cadrul aceleiași evoluții social-politice, a unei simbiozități asupra căreia, arheologia epocii, deocamdată, numai pe eșafodajul incomplet al rezultatelor sale, încă nu poate face precizări mai nuanțate și mai consistente.

Capitolul al V-lea este a doua secvență consistentă sub toate aspectele a lucrării lui M. Andronic. Până a ajunge la tratarea caz cu caz a complexelor de locuire datând din secolele VIII–X (p. 260–288), făcută în aceeași manieră în care s-a văzut în capitolul anterior, autorul propune mai întâi șirul și problematica unor considerații de natură lămuritoare, sugerând clar o concepție și în același timp o metodologie de lucru cu destul de limpezi însușiri sintetice. Subiectul îl constituie probarea celor mai distincte elemente caracteristice ale habitatului uman din aria teritoriului studiat, raportat la cronologia în limitele căreia acesta s-a putut dezvălui, pe seama rezultatelor de până acum ale cercetărilor arheologice și a interpretărilor date acestora de istoriografia dedicată problemei. E semnalată mai întâi, spectaculoasa creștere demografică înregistrată în teritoriul arondat cercetării, precum și faptul că, acesteia îi corespunde o continuitate în locuire dinspre secolele VIII–X spre secolele X–XII, chiar dacă unele indicii, pot subția valoarea probatorie a statisticilor invocate. M.A. admite pentru aceste cazuri o anumită mobilitate a așezărilor, determinată de cauze economice conjuncturale, raportabile la epuizarea resurselor imediat disponibile (p. 231). Din punct de vedere tipologic, așezările umane (evident prin excelență rurale) sunt categorisite distinct în manieră structurală și funcțională, observându-se – crede autorul – în această perioadă diversificarea lor notabilă din acest unghi de vedere în comparație cu secvența cronologică anterioară. M.A. consemnează ca atare „așezările deschise (sln.aut.), cu caracter sedentar, agricol, de diferite mărimi, până la simple grupuri de câteva locuințe”, apoi, „așezările cu caracter mixt (sln. aut.), agro-meșteșugăresc”, „așezările fortificate” sub observația că includerea acestora în tipologia propusă trebuie făcută „cu atenție pentru a nu încadra aici ... *simplele fortificații de refugiu ocazional*” – iată un nou tip de așezare ! – și „așa-numitele *fortificații-sanctuare*, precum cele de la Rjavenk sau Horbova” (p. 232). Descrise cu unele amănunte ce semnaleză cunoașterea lor chiar de la fața locului de către autor (a unora desigur) așezările fortificate și fortificațiile menționate (p. 234–255) sunt din păcate uneori greu „de citit” în paginile din capitolul dedicat corpusului de imagini, efortul autorului de a cuprinde cât mai multe aspecte relevante din acest punct de vedere pălind din pricina dimensiunilor foarte reduse ale reprezentărilor (vezi harta sintetică din pl. LXXX și planșele LXXXI–LXXXIII). M. Andronic sugerează existența unei neconcordanțe între gruparea pe criterii teritoriale formulată de P.A. Rappaport (apud M.A. – *Planification des castra a l'Ouest de la Russie*, în *I. Miedzynarodowy Kongress Archeologii Slowianskiej*, IV, Varșovia, 1968, p. 51 și urm.) în privința fortificațiilor din zona Nistrului Superior și felul în care se arată a fi împământenită mulțimea fortificațiilor din regiunea Prutului Superior, acestea din urmă prezentând, inclusiv, unele particularități structurale: „*acel miez de piatră (krepida) ... inovație întâlnită numai în regiunea Prutului Superior*” (p. 256). Este motivul pentru care, în încercarea

de a găsi o arondare inclusiv tipologică fortificațiilor din jud. Botoșani (Fundu Herței, Dersca) și acelea de la Siret, jud. Suceava (p. 255) deși, pe aceasta din urmă, condițiile obiective din teren o arată din păcate necercetabilă sistematic în momentul de față, autorul subliniază doar caracterul tentant al înobilării fortificației de la Fundu Herței cu atributele unui centru cnezial, păstrând printre rânduri pentru aceasta, un rol lipsit de centricitate („totul unitar” căruia Fundu Herței i-ar putea aparține, e cel caracterizat de tipul general de fortificație ce „folosește din plin avantajele terenului, în funcție de care și-a adaptat și propria (...) schemă defensivă, constând în valuri și șanțuri de pământ, palisade și construcții din lemn adosate valurilor, mai simple sau mai complexe, toate în funcție de capacitatea constructivă a comunității beneficiare” – p. 254). Foarte interesantă devine dintr-odată, în acest caz, situația fortificațiilor de la Tudora și Corni, excluse grupării Prutului Superior „din cauza depărtării considerabile”. Concepția și tehnica de execuție a fortificațiilor din grupul Prutului Superior, este, după părerea lui M. A., înrudită cu cea constatată în cazul celor contemporane din Europa Centrală și de Răsărit, deși concretizarea unor elemente comune demne de luat în seamă, este expediată spre situații ilustrabile din acest unghi de vedere, în Polonia, Moravia, Slovacia, Ungaria sau estul Germaniei (p. 256). M. Andronic nu pledează extrem de amănunțit pentru modelul general de fortificare, dar admite că el va fi putut exista, situație în care, particularitățile (tot de fortificare) întâlnite în teritoriu, sunt de fapt adaptări ale capacităților conceptuale și constructive ale comunităților locale, la configurația geomorfologică a terenului desemnat. Cronologia fortificațiilor „din Ucraina Subcarpatică și nordul Moldovei” – crede M. A. – comportă două etape relativ distincte de existență și anume: „secolele VIII (mai sigur IX) – X, respectiv XI – (XII)XIII” (p. 257). Vecinătăți deosebit de agresive, ce explică această cronologie constatată pe cale arheologică, vor fi declanșat asupra așezărilor și fortificațiilor amintite, Rusia Kieveană și populațiile turanice din stepele nord-pontice, în ecuație fiind plauzibilă și implicarea maghiarilor, pentru care, atât spre vest, cât și spre est, zona nord-est carpatică – este convins autorul – va fi reprezentat un adevărat culoar de trecere atașat zonei domoale din punct de vedere altitudinal a Carpaților Păduroși (p. 257). La această problematică de până aici, autorul adaugă și pe aceea referitoare la amenajările de tip „valul lui Traian” asupra existenței cărora și a rolului lor în epocă, apar interesante puncte de vedere (p. 259–260). Prima parte a capitolului al V-lea se încheie cu o amănunțită prezentare a anexelor gospodărești, a instalațiilor de foc exterioare, a gropilor menajere și eventual de provizii atașabile complexelor de locuire din cele 14 așezări cercetate cunoscute și, cu unele referiri, la fel de succinte din păcate, pe cât de (puțin) numeroase sunt și descoperirile, la morminte și necropole ce se încadrează perioadei și teritoriului luate în studiu (remarcabilă bibliografia subcapitolului a.4. Necropole !). Considerațiile referitoare la unelte, arme,

podoabe și accesorii vestimentare, la care se adaugă un scurt referat la plastica antropomorfă/zoomorfă (p. 318), prefațază mai succintul subcapitol b.2 dedicat prezentării și studiului ceramicii datând din secolele VIII–X (cazuistica formelor și a celorlalte caracteristici, inclusiv tipologice, sunt accesate pe șantierul din care au provenit piesele de inventar ceramic, bogat ilustrate fiind situațiile de la Alcedar, Codeni și bineînțeles Poiana-Zvorâștea, acolo unde s-au încheiat recent propriile cercetări ale autorului – p. 326–328). Concluziile acestui capitol, apar formulate cu trimiteri interesante la problematica unității decorative a ceramicii lucrate la roată în secolele VIII–X la est de Carpați, M.A. exprimându-și ferm părerea că „însuși procesul penetrării pe spații largi europene a acestei noi tehnici de execuție (*i.e.* – tehnica execuției la roată a decorației ceramicii secolelor VIII–X), a vehiculat inevitabil cu sine, la diferite comunități, populații și popoare, aceleași modalități firești de ornamentare” (p. 339). Referindu-se în încheierea capitolului al V-lea la aspectele de viață spirituală așa cum acestea sunt ilustrate de descoperirile arheologice, autorul punctează faptul că, nu-l surprinde o oarecare densitate de spiritualitate necreștină în aria teritoriului luat în studiu, mai ales pe coordonatele nordice și nord-estice ale bordurii acestuia, iar faptul că în nordul Basarabiei și în județele Botoșani și Suceava nu au apărut circumstanțe arheologice care să probeze păgânătatea comunităților autohtone nu i se pare deloc întâmplătoare (p. 350). Capitolul al VI-lea, are un caracter ușor extensiv, dincolo de mesajul sec al statisticilor prezentate în tabele sinoptice, (vezi p. 369–373) intrând și problematica ceva mai aparte dedicată descoperirilor monetare (inclusiv a celor izolate și a tezaurilor) cu impact probator în materie de practici comerciale, dar și în materie de instabilitate demografică. Autorul propune o clasificare a descoperirilor monetare izolate pe criterii teritoriale și cronologice pe care o consideră de un interes istoric major. El observă un hiatus în frecvența denotată de aceste descoperiri, ce indică în opinia sa, elemente de datare pentru momentul primei stabiliri masive a slavilor în regiunile est-carpătice în ultimul pătrar al secolului al VI-lea. Ineditul situației citate de M. A., constă în faptul că aceste constatări, le face pe un inventar monetar restrâns din punct de vedere cantitativ, dar având calitatea de a oglindi aceleași realități, constatate și de specialiștii numismați, pe loturi mult mai mari de material numismatic (p. 380–384). Aparatul critic ponderat ca și numărul de pagini relativ redus consacrat subiectului cu care se încheie capitolul al VI-lea, ultimul în ordinea celor care tratează concret problematica de

studiu a lucrării lui M. Andronic, semnaleză o oarecare clasicitate a discursului care alcătuiește finalul cărții, anume acela dedicat organizării sociale specifice habitatului uman din arealul nord-est carpat, pentru intervalul cronologic al secolelor V–X (p. 389–395). O primă constatare, o face M.A. în legătură cu raporturile stabilite între obștea autohtonă geto-dacică „devenită teritorială” și cea a migratorilor slavi „încă gentilică”, ce vor determina o consolidare a celei dintâi, de îndată ce între ele se vor fi stabilit contacte durabile. Fenomenul deschide după opinia autorului, o etapă ce marchează accelerarea procesului de stratificare socială, observabil – crede M.A., în trăsăturile complexului de locuire „cnezial” și al artefactelor descoperite la Udești și datate în secolul al VII-lea. Intervalul definit de secolele VI–VIII, pentru lumea slavilor răsăriteni, este considerat de M. A. drept cel în care se petrece și la ei, definitivarea stratificării sociale și „aparitia satelor cu hotarele lor” (p. 393) – trimiterea este clară spre conturarea mentalității individuale asupra proprietății, din punct de vedere social, evoluția grupurilor teritorializate, cum este cel atestat la Raškov, anunțând pentru perioada dinspre sfârșitul intervalului (sec. IX–X), restructurarea comunităților locale pe baza multiplului disponibil de familii monogame în teritoriul dat. Din punct de vedere etnogenetic, pentru M. Andronic pare destul de clar faptul că populația autohtonă supusă procesului de asimilare de către slavi, acolo unde aceștia nu s-au angajat decât nesemnificativ în migrarea anului 602, este una geto-dacică, la fel după cum, tot geto-dacic este și elementul autohton care a putut determina asimilarea slavilor din zonele în care aceștia din urmă n-au configurat în teritoriu o pondere majoritară. Spre o încadrare etnogenetică românească a realităților sociale și culturale din teritoriul luat în studiu, autorul optează abia în legătură cu semnalele timpurii ale surselor scrise (izvoare narative) al căror grad de elocvență oglindesc bunăoară, situația voevodului Gelu din Ardeal, menționat a fi atât conducător al românilor cât și al slavilor (p. 394). Aceste puncte de vedere, precum și altele asupra cărora nu insistăm aici, vor constitui desigur și în viitor, obiectul discuției specialiștilor care stăpânesc bine această problematică. Pe ansamblu, considerăm cartea lui Mugur Andronic drept una dintre contribuțiile notabile, alături de alte contribuții de dată recentă, ce vin dinspre grupul parcă din ce în ce mai restrâns al arheologilor preocupați de soarta cercetărilor dedicate mileniului I, în care, totuși, se petrece fenomenul complex al etnogenezei poporului român.

FLORIN HĂU